

Archiefwetenschap, erfgoed en politisering

Archiefwetenschap, erfgoed en politisering

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar in de Archiefwetenschap
aan de Universiteit van Amsterdam
op woensdag 15 september 2010

door

Theo Thomassen

 VOSSIUSPERS UVA

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Dit is oratie 375, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Crasborn BNO, Valkenburg a/d Geul
Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 978 90 5629 659 9
e-ISBN 978 90 4851 390 1

© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2011

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Mevrouw de rector magnificus, dames en heren, daar sta ik weer. Velen van u zagen mij hier ook op 16 december vorig jaar, bij mijn promotie. Dat zal ik niet gauw vergeten. Bij mij thuis, bovenop een kast, staat mijn doctorsbul in zo'n grote rode koker. Ik heb de bul er nooit meer uitgehaald. Het is een archiefstuk, maar ik zal het niet meer raadplegen. Het is een symbool geworden voor een mijlpaal in mijn leven.¹

Emotionele en symbolische waarden van archieven

Archivarissen waren vroeger niet erg geïnteresseerd in de emotionele drijfveren van mensen om archief te vormen en te bewaren.² Ze hadden vooral te maken met de archieven van een rationeel handelend bureaucratisch overheid-apparaat. Die archieven leken alleen om praktische redenen te worden gemaakt en gebruikt: eerst in de bedrijfsvoering en bij verantwoording en bewijs, daarna eventueel als historische bron. Wanneer ze daarvoor niet meer konden worden gebruikt, konden ze worden vernietigd.³

Archivarissen hadden weinig oog voor de symbolische waarde van archief. In 1997 werden bij het Agentschap van het Ministerie van Financiën 3100 systeemkaartjes van de Lippmann en Rosenthal-bank onbeheerd aangetroffen. Ze hadden deel uitgemaakt van een kaartstelsel waarop tijdens de Tweede Wereldoorlog gegevens waren geregistreerd over in beslag genomen goederen van Joden. Na de oorlog had de Nederlandse staat het kaartstelsel gebruikt om de geleden schade te verhalen op de Duitse regering. De 3100 kaartjes hadden betrekking op claims die niet afgehandeld hadden kunnen worden en waren door onachtzaamheid aan reguliere vernietiging ontsnapt. Er ontstond groot tumult. Onderzoek wees uit dat de rest van de kaartjes, die bij dossiers hoorden die wel waren afgehandeld, al eerder vanwege de geringe bewijs- en informatiewaarde – en geheel volgens de regels – waren vernietigd. Het restant werd nu gered en op grond van de emotionele en symbolische waarde ervan overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief.⁴

Het standaardvoorbeeld uit de jaren negentig van een pragmatische en positivistische kijk op archieven is de selectiemethodiek van PIVOT, het Project Invoering Verkorting Overbrengingstermijn. PIVOT ging ervan uit dat overheidsarchieven een directe afbeelding waren van de doelgerichte activiteiten

van rationeel en pragmatisch handelende overheidsorganen. De actuele waarde van archieven was volgens PIVOT afhankelijk van het relatieve belang van de werkprocessen waarin ze waren gemaakt en gebruikt, en de historische waarde van de mate waarin historici er later het overheidshandelen op hoofdlijnen mee zouden kunnen reconstrueren. Historici maakten er bezwaar tegen dat PIVOT irrationele drijfveren van overheidsorganen en de symbolische waarde van archieven niet bij de waardering betrok. Paul Klep schreef een nota waarin hij het onderscheid benadrukte tussen enerzijds de informatieve en descriptieve waarde van archieven (hun waarde als historische bron) en anderzijds de emotionele en symbolische waarde ervan (hun erfgoedwaarde).⁵

De traditionele utilitaire opvattingen van archivariissen over archieven werden in die tijd ook op theoretische gronden geproblematiseerd. James O'Toole vroeg in 1993 aandacht voor onpraktische beweegredenen om archieven te vormen en te bewaren. In archieven waren praktische en symbolische waarden met elkaar vermengd, betoogde hij. De symbolische betekenis van archiefstukken had invloed op de vorm die eraan werd gegeven. De scheppingsdaad was soms belangrijker dan het archiefstuk zelf. Archiefstukken konden ook een rituele functie hebben en object zijn van verering en haat.⁶

Archieven als erfgoed

In de jaren negentig is er veel veranderd. Het lijkt wel of archieven alleen nog maar emotionele en symbolische waarde hebben. Over voor blijvende bewaring bestemde archieven wordt bij voorkeur niet meer gesproken in termen van historische bronnen, maar in termen van erfgoed.⁷

Het Archiefbesluit 1962 noemde als redenen om archief te bewaren 'het belang van de in de archiefbescheiden voorkomende gegevens voor overheidsorganen, voor recht- of bewijszoekenden en voor historisch onderzoek'. In het Archiefbesluit 1995 is daar 'de waarde van de archiefbescheiden als bestanddeel van het cultureel erfgoed' aan toegevoegd.⁸ Inmiddels is 'erfgoed' een kernbegrip in het archiefbeleid van de rijksoverheid. Archiefinstellingen worden 'erfgoedinstellingen' genoemd; ze maken deel uit van 'het erfgoedveld'. Een OCW-directie die erover gaat, heet de Directie Cultureel Erfgoed, het sectorinstituut heet Erfgoed Nederland, de club die ook de kwaliteit van digitalisering en digitale dienstverlening door de archiefdiensten bevordert, heet Digitaal Erfgoed Nederland, de landelijke archiefinspectie heet Erfgoedinspectie en het Nationaal Archief noemt digitaal archief dat in aanmerking komt voor blijvende bewaring op zijn website 'erfgoedmateriaal'.⁹ In de Universal Declaration on Archives van de International Council on Archives staat dat archieven

uniek en onvervangbaar *erfgoed* zijn, dat van de ene aan de andere generatie moet worden overgedragen.¹⁰

Wat is erfgoed?

Wat verstaat men nu eigenlijk onder erfgoed? In het algemeen alle materiële en immateriële objecten, gewoonten, praktijken, kunstuitingen en waarden die een gemeenschap aan latere generaties wil doorgeven als representatie van de band met haar verleden. Erfgoed kan dus van alles zijn: museale voorwerpen, schilderijen, monumenten, archeologische sites, boeken, cultuurlandschappen, oude klederdrachten, het Sinterklaasfeest, het Suikerfeest, het Plakkaat van Verlatinge, het traktaat van de Vrede van Munster, het dagboek van Anne Frank, de kastanjeboom van Anne Frank en de archieven van de VOC.

Objecten worden niet op eigen kracht erfgoed. Ze worden erfgoed doordat mensen die dezelfde waarden delen er erfgoed van maken, er een generatie-overstijgende symbolische betekenis aan toekennen, besluiten om er een symbool van hun relatie met het verleden van te maken. Intrinsieke eigenaardigheden als ouderdom of originaliteit spelen in dat proces een ondergeschikte rol. Objecten worden erfgoed omdat ze ons iets te vertellen hebben, maar omdat mensen iets met ze willen vertellen.¹¹

Erfgoed is momenteel erg populair. We zijn *possessed by the past*, bezeten van vroeger. We zoeken zekerheden in het verleden. We denken daar te vinden wie we zijn, bij wie we horen en wat onze toekomst is. We verzamelen elk zichtbaar spoor of fysiek teken waaruit ook later kan worden opgemaakt wie wij waren en wie we zijn geworden.¹²

Onderscheid tussen de erfgoedwaarde en de bronwaarde van archieven

De functie van archieven als historische bron is iets anders dan de erfgoedfunctie van archieven. Historische bronnen worden bewaard als grondslag voor interpretaties van het verleden, als deel van het collectieve geheugen. Erfgoed daarentegen heeft de actualiteit als uitgangspunt: erfgoed gaat niet over groepen en collectiviteiten uit het verleden, maar over onszelf, over degenen bij wie we willen horen en over onze plaats in deze wereld. De betekenis van archief als historische bron is gelegen in zijn ontstaanscontext en in het bijzonder in de behoeften van archiefvormers om zichzelf iets te herinneren, anderen ergens aan te herinneren en herinnerd te worden. De erfgoedfunctie van archief daarentegen moet in de actuele gebruikscontext worden gezocht: erfgoed gaat niet over de herinneringen van archiefvormers uit het verleden, maar over

het verleden zoals men zich dat graag wil herinneren. Een historische bron ontleent zijn blijvende waarde aan zijn betrekkelijke onveranderlijkheid, terwijl erfgoed voortdurend om verandering vraagt, omdat het een resultaat is van een continu proces van herinneren en vergeten, van toe-eigenen en onteigenen, van de toekenning en vernietiging van betekenissen.¹³ Met historische bronnen kunnen we het verleden problematiseren en afstand nemen van het heden, met erfgoed eigenen we ons een gefabriceerde geschiedenis toe om onze actuele verlangens en behoeften te bevredigen.

Selecteren op erfgoed?

Bronwaarde is iets anders dan erfgoedwaarde. Een archiefstuk kan een historische bron zijn, maar is daarmee nog niet per se erfgoed. Het bekende negotieboek van de Zeeuwse Commerce Compagnie werd in de negentiende eeuw naar het Rijksarchief in Zeeland overgebracht. Daarmee werd het tot een historische bron verklaard. Pas in het afgelopen decennium hebben afstammelingen van slaven en van slavenhalers het tot hun erfgoed gemaakt. Het traktaat van de Vrede van Munster daarentegen was anderhalve eeuw voordat het werd overgebracht naar het Rijksarchief al erfgoed. Het met rood fluweel en zilverdraad beklede kistje met de ratificatie werd al in 1648 opgeborgen in een speciaal daarvoor vervaardigde binnenkast van de Secrete Kas van de Staten-Generaal, wat behalve de bewijswaarde ook en vooral de symbolische waarde van het document benadrukte. De ratificatie was al een generatieoverstijgend koesterobject op het moment dat het als bewijsstuk werd uitgevaardigd.

Het onderscheid tussen bronwaarde en erfgoedwaarde speelt een belangrijke rol in de discussie over de archiefselectie bij het rijk. Toen de staatssecretaris van cultuur in december 2004 archiefselectiebeleid uitsluitend definieerde in termen van erfgoedselectiebeleid en hij de erfgoedwaarde als uitgangspunt wilde gebruiken voor de archiefselectie, maakte de Raad voor Cultuur daar bezwaar tegen. Erfgoedwaarde kon immers niet goed worden geoperationaliseerd en was bovendien het gevolg van maatschappelijke betekenisgeving, die meestal pas plaatsvond na selectie.¹⁴ Niet de erfgoedwaarde van archieven maar hun waarde als historische bron moest het belangrijkste selectiecriteria zijn, vond de Raad.

De Commissie Jeurgens, die in 2007 opdracht kreeg om het rijksselectiebeleid opnieuw vorm te geven, nam die benadering over. Wanneer erfgoedwaarde uitgangspunt is van de selectie, schreef Jeurgens, is het gevaar levensgroot 'dat dergelijke collecties weinig meer van doen hebben met geschiedenis, maar vooral betekenisvol zijn voor hen die zich daar gevoelsmatig mee kunnen identificeren'.¹⁵ Bij digitaal archief kan er zelfs niet op erfgoedwaarde worden

geselecteerd: dat moet al worden gewaardeerd voordat het is gevormd en kan later niet worden hergewaardeerd. Dat was volgens Jeurgens maar goed ook. Archivarissen willen niet geassocieerd worden 'met verering van of geloof in bepaalde versies van het verleden', zo betoogde hij.¹⁶

Erfgoed, ontsluiting en presentatie

Op hun websites lijken archiefinstellingen zich over het onderscheid tussen bronwaarde en erfgoedwaarde minder zorgen te maken. Ze staan onder grote druk om op het internet in zo'n kort mogelijke tijd zoveel mogelijk informatie direct aanklikbaar te maken, informatie die – zoals algemeen rijksarchivaris Martin Berendse het onlangs formuleerde¹⁷ – de aandacht kan trekken van al die 'landgenoten die zoeken naar verbondenheid en geborgenheid'. Omdat die landgenoten niet zoals wij uit goed opgeleide en welingelichte kringen komen (het zijn nog steeds de woorden van Berendse) mogen we het hun niet al te moeilijk maken. De websites laten een opvallende voorkeur zien voor plaatjes en verhaaltjes en een soms vergaande decontextualisering van de aangeboden gegevens.¹⁸ Bij veel gedigitaliseerde toegangen die op het internet zijn geplaatst, ligt de nadruk op beschrijvingen van afzonderlijke archiefbestanddelen. Inleidingen van inventarissen en auteursnamen worden niet altijd meer opgenomen en ingewikkelde archiefstructuren worden niet zelden in een simpel format geperst. Een gestructureerde bevraging van archieven wordt niet bevorderd.

Wie systematisch wil zoeken naar archiefvormers, archieven en toegangen heeft het niet gemakkelijk. Het leggen van systematische verbanden met archieven die elders berusten, wordt niet gefaciliteerd. Een overzicht van de collecties is moeilijk te krijgen; een actueel landelijk archievenoverzicht ontbreekt. De representatie van archieven op het internet is meer op beleving gericht dan op serieus historisch onderzoek, op de exploitatie van archieven als erfgoed, niet op het gebruik van archieven als historische bron. Een collega die ik daar laatst op aansprak zei: je hebt daar wel gelijk in, maar we zijn van de C van cultuur, niet van de W van wetenschap.

Archiefinstellingen worden bij het bepalen van hun internetprioriteiten gedwongen te kiezen tussen kwantiteit, de hoeveelheid gegevens die ze digitaal aanbieden, en kwaliteit, de contextualisering en verrijking van de collecties. De betrokken archivarissen ervaren dit niet zelden als een ernstig dilemma:¹⁹ ze richten zich met hun websites op het grote publiek, op mensen die meer belangstelling hebben voor geschiedenis dan voor archiefonderzoek en die historische informatie met hun persoonlijke geschiedenis willen verbinden, niet op historici en andere professionele onderzoekers, die behoefte hebben aan een

onderzoeksomgeving waar niet de erfgoedwaarde maar de bronwaarde van archieven centraal staat. Maar de vergroting van kennis lijkt in het beleid van overheden en besturen ondergeschikt te zijn aan vergroting van het publieksbereik.

Vergroting van het publieksbereik: een politiek doel

Het beleid om het publieksbereik te vergroten sluit aan bij de toenemende belangstelling voor erfgoed, bij de behoefte van mensen om hun plaats in de maatschappij met een gedeeld verleden te legitimeren en bij de democratisering van het proces van historische betekenisgeving, dat voorheen door een gesloten kaste van experts werd gemonopoliseerd.

Vele archivariissen menen dat vergroting van het publieksbereik een professionele plicht is. Archivariissen hebben zich in art. 6 van hun beroepscode inderdaad verplicht een zo breed mogelijk gebruik van archieven te bevorderen en onpartijdig aan alle gebruikers diensten te verlenen. Maar dat artikel benadrukt hun verantwoordelijkheid om de toegankelijkheid en de openbaarheid van archieven te bevorderen, aan eenieder inlichtingen te verschaffen en zorgvuldig om te gaan met beperkende bepalingen ten aanzien van de openbaarheid en de voorwaarden voor raadpleging, en niet hun plicht om zoveel mogelijk hapklare historische brokken onder zoveel mogelijk matig geïnteresseerde mensen te distribueren.

Vergroting van het publieksbereik is niet een professionele plicht, maar een politieke doelstelling. Het is de transformatie van de klassieke sociaaldemocratische doelstelling om de publieksparticipatie in cultuur te vergroten, in de neoliberale agenda van vermarkting en commercialisering.²⁰ Vergroting van het publieksbereik is belangrijk, maar ondergeschikt aan de professionele plicht van archivariissen om onpartijdig te zijn, om iedereen gelijkelijk te bedienen en om de integriteit van de archieven te waarborgen.

Erfgoed in dienst van gemeenschapsvorming

Vergroting van het publieksbereik is erfgoedpolitiek en dat is iets anders dan politisering van het erfgoed. Politisering van erfgoed is het gebruik van erfgoed voor politieke doeleinden, in het bijzonder voor gemeenschapsvorming: het bevorderen van patriotisme of nationalisme, sociale cohesie of Apartheid, de integratie of segregatie van immigranten en de emancipatie of uitsluiting van minderheden.

We leven in een tijd van grote maatschappelijke en politieke onzekerheid. De Europese integratie, globalisering, individualisering, privatisering, massa-

immigratie en de neoliberale ideologie hebben geleid tot het uiteenvallen van oude politieke en sociale structuren, het verminderen van de sociale cohesie, culturele desoriëntatie, een grote kloof tussen burger en bestuur, en vreemdelingenhaat. Er bestaat een grote politieke behoefte aan gemeenschapsvorming in nieuwe en bestaande verbanden op Europees, nationaal, regionaal en lokaal niveau.

Voorwaarden voor die gemeenschapsvorming zijn de constructie van een gedeeld verleden en een gemeenschappelijke erfgoedbeleving. Afzonderlijke individuen moeten persoonlijke lotgevallen en ervaringen met de grotere geschiedenis verbinden en zich met een gedeeld verleden identificeren om zich te kunnen gaan zien als leden van een collectief dat ook een gemeenschappelijk heden en een gemeenschappelijke toekomst heeft.²¹ Erfgoed is bij de constructie van een nieuwe gemeenschappelijke geschiedenis een onmisbaar bindmiddel.²² Dat geldt in het bijzonder voor archieven. Die kunnen identificatie bevorderen door een gedeeld verleden te documenteren. Zo kunnen ze van de nieuwe gemeenschap een gemeenschap met een collectief geheugen, een 'archiefgemeenschap' maken.²³

Cultureel erfgoed als politiek-ideologisch instrument ter bevordering van sociale identiteit en sociale cohesie

Een gemeenschap die opnieuw wordt uitgevonden is de Nederlandse natie. In 2001 vond de terroristische aanslag op de Twin Towers plaats, in 2002 werd Pim Fortuyn vermoord, in 2002 kwam de LPF in de regering, in 2004 werd Theo van Gogh vermoord en in 2005 spraken de Nederlandse kiezers zich bij referendum uit tegen het Europese Constitutionele Verdrag. Het waren jaren waarin een heftig debat over nationale identiteit en culturele diversiteit op gang kwam en waarin het vaderlandse erfgoed hoog op de politieke prioriteitenlijst werd geplaatst. Een nieuwe gemeenschappelijke geschiedenis moest worden geconstrueerd. Dat ging zoals gebruikelijk gepaard met een opdracht aan de geschiedenis om de mythe van het nationale verhaal te vertellen, waarin het gemeenschapsgevoel wordt benadrukt en de historische feiten aan de politieke doelstellingen worden aangepast.²⁴

In januari 2005 stelde de Onderwijsraad dat er in het onderwijs meer aandacht moest worden besteed aan onze culturele identiteit en dus aan vergroting van de kennis van het verleden. Er moest een nieuwe *canon* worden opgesteld met 'die waardevolle onderdelen van onze cultuur en geschiedenis die we via het onderwijs aan nieuwe generaties willen doorgeven'.²⁵ In mei 2006 stelden de Kamerleden Marijnissen en Verhagen voor om een Nationaal Historisch Museum op te richten. Kennis van onze wortels zou van groot belang

zijn voor de samenleving, want een volk zonder geschiedenis kon niet bestaan, wisten ze.²⁶ Kort daarvoor, in december 2004 – ik verwees er zo-even al naar – vroeg staatssecretaris Van der Laan aan de Raad voor Cultuur advies over het erfgoedselectiebeleid. De adviesaanvraag begon met de zin: ‘Een samenleving die zijn historische wortels veronachtzaamt loopt het risico van desintegratie. Daarom is het van vitaal belang cultureel erfgoed te behouden, zodat aan onze generatie en toekomstige generaties het verhaal van de Nederlandse geschiedenis verteld kan worden.’ De rijksoverheid zou een bijzondere verantwoordelijkheid hebben voor het behoud voor toekomstige generaties van erfgoed van nationale betekenis, erfgoed dat betrekking had op het huidige en vroegere grondgebied van Nederland en dat zijn betekenis niet alleen ontleende aan het algemeen wetenschappelijk belang.

De Raad voor Cultuur maakte hier bezwaar tegen en verweet de staatssecretaris dat ze van cultureel erfgoed een politiek-ideologisch instrument maakte door van versterking van de nationale identiteit en bevordering van de sociale cohesie een centraal selectiemotief te maken. Sociale en culturele identiteit, zo betoogde de Raad, zijn een uitvloeisel van gemeenschappelijke beleving van cultureel erfgoed en mogen geen cultuurpolitieke opdracht zijn die aan cultureel erfgoed wordt opgelegd. Het begrip ‘nationaal’ kon in de discussie over de erfgoedselectie maar beter worden vermeden want, zo betoogde de Raad, als gevolg van massale immigratie en de Europese eenwording is het als prominent ijkpunt van identiteit sterk gedevalueerd, evenals de begrippen ‘vaderland’, ‘thuis’ en ‘eigen geschiedenis’. Andere vormen van gedeelde identiteiten waren juist belangrijker geworden, of het nu ging om voorkeuren voor leefstijlen of verbondenheid met een woonplaats.

Het archiefselectiebeleid van het rijk moest volgens de Raad gericht zijn op ‘het behoud, het beheer en de toegankelijkheid van een representatief bestand van archieven, dat elk individu, elke maatschappelijke groepering en de samenleving in staat stelt te ontdekken wat zijn geschiedenis is en niet op de bewaring van de archieven waarmee onze en toekomstige generaties *het* verhaal van *de* Nederlandse geschiedenis verteld zou kunnen worden’. *Het* nationale geheugen en *de* geschiedenis bestaan niet, zo stelde de Raad. ‘Er is meer dan één verhaal te vertellen over de geschiedenis van Nederland’: pluriformiteit en diversiteit moesten gewaarborgd worden.²⁷

De nationale identiteit en het Nationaal Archief

Nieuwe historische symbolen en mythen kunnen een belangrijke rol spelen bij het aankweken van nationaal besef, maar oude historische symbolen en mythen kunnen dat ook. En het Nationaal Archief kan die leveren.

Bij gelegenheid van de installatie van de Commissie Grondwet in september vorig jaar gaf het Nationaal Archief een boek uit met de titel *In 21 stappen vrij onverveerd. Constitutionele topstukken van het Nationaal Archief*.²⁸ Dit boek bevat reproducties van 21 archiefstukken die ‘in de afgelopen ruim 400 jaar de basis legden voor onze huidige rechtsstaat’.²⁹ Het Plakkaat van Verlatinge van 1581, een van die topstukken, werd nog eens extra in het nationale zonnetje gezet. Het Nationaal Archief vond de aandacht voor de grondwet en de herdenking van 200 jaar koninkrijk goede aanleidingen om het Plakkaat te herwaarderen. In zijn presentatie van de bundel noemde de algemene rijksarchivaris het plakkaat ‘onze eigen onafhankelijkheidsverklaring’, waarvan de internationale betekenis in ons land erg werd onderschat.³⁰ Dat was niet aan dovemansoren gezegd. De algemeen directeur van het Nationaal Historisch Museum, Erik Schilp, verklaarde op de radio dat het feestgedruis van Koninnedag vervangen zou moeten worden door de viering van een echte onafhankelijkheidsdag op 26 juli, de datum waarop het plakkaat was uitgevaardigd. Het Republikeins Genootschap vond dat een goed idee³¹ en op de websites van de VPRO en het Nationaal Archief betuigden velen hun adhesie. Geert Wilders had al eerder een toe-eigeningspoging gedaan. ‘Nederlanders zijn een volk dat zijn gelijke niet kent’, schreef hij in zijn verkiezingsprogramma. ‘We zijn geboren uit een Opstand, een vrijheidsstrijd. (...) Hier werd de Acte van Verlatinge geschreven. Waarin de Staten-Generaal de machtigste man van Europa de wacht aanzegden. De koning van Spanië werd medegegdeeld dat zijn macht verviel als het niet gestoeld was op steun van de burgers. Ons volk verklaarde zich onafhankelijk.’³²

Politisering van archieven op regionaal en lokaal niveau

‘Erfgoed lijkt steeds meer op een milde vorm van nationalisme’, merkte minister Plasterk op in zijn aankondigingsbrief van de nieuwe Monumentenwet. Dat is maar ten dele waar. Identificatiebehoefte worden niet alleen bepaald door de angst voor het verlies van nationale soevereiniteit. In het dagelijks leven richten zij zich vooral op de eigen regio, de eigen woonplaats en de eigen familie; daar zoeken mensen bij voorkeur de historische symbolen en ankerpunten van hun identiteit.³³ Terwijl het Nationaal Archief het Plakkaat van Verlatinge als de Nederlandse onafhankelijkheidsverklaring aanprijst, dragen de andere archiefdiensten bouwstenen aan voor lokale en regionale identificatie. Onder aanmoediging van hun overheden en besturen moedigen ze de mensen in hun verzorgingsgebied aan om hun persoonlijke geschiedenis te verbinden met de geschiedenis van de eigen leefomgeving en bevorderen ze de constructie van een gemeenschappelijk regionaal en lokaal verleden.

De erfgoedpolitiek is niet overal even sterk op eigen huis en bevolking gericht. Het Zeeuws Archief gebruikt zijn archieven actief om het slavernijverleden te documenteren. Het heeft dat archief tot gedeeld erfgoed gemaakt, doordat het nu identificatiemogelijkheden biedt aan afstammelingen van zowel slavenhalers als slaven. Het levert een bijdrage aan identiteitsvorming en aan sociale diversiteit, juist door mensen met behulp van Zeeuws materiaal over de Zeeuwse provinciegrenzen heen te laten kijken.

Ook Friesland kijkt met zijn erfgoedbeleid over de provinciegrenzen heen. Fries erfgoed wordt in dienst gesteld van een Friese identiteitsbeleving die niet naar binnen is gericht, maar waarin de betekenis van Friesland voor de rest van Nederland en voor Europa wordt benadrukt. Bert Looper, de directeur van Tresoar, stelde vorig jaar bij de viering van de Friese Vrijheid voor om niet langer de Friese overwinning op de graaf van Holland bij Warns in 1345 te vieren, maar de stichting van de Franeker Academie in 1585, waarvan het archief in Tresoar wordt bewaard. Op lokaal niveau worden archieven gebruikt om een gemeenschapsgevoel te bevorderen dat boven de traditionele stadsgemeenschap uitstijgt. De documentatie door het stadsarchief in Dordrecht van de migratiegeschiedenis van de Turkse gemeenschap is daar een bekend voorbeeld van.

Maar veel websites van regionale en lokale archiefdiensten en documentatiecentra geven een meer naar binnen gericht beeld te zien. Je kunt er je stamboom uitzoeken, de geschiedenis van je straat documenteren en grootmoeders recepten vinden. In verhalenbanken vind je verhalen van dorpsgenoten die op dezelfde school hebben gezeten en met elkaar de bevrijding hebben gevierd. Daar wordt een nostalgisch verlangen gecultiveerd naar een tijd waarin we arm waren maar toch gelukkig, waarin je je burens nog kende en waarin iedereen nog tijd had voor elkaar, een gedroomde tijd die nooit heeft bestaan. Archiefstukken, kaarten en oude ansichten zijn hier rekwisieten geworden op het toneel van het bestaande lokale en regionale groepsgevoel.

Een naar binnen gerichte oriëntatie van erfgoedbeleid op nationaal, regionaal en lokaal gebonden doelgroepen draagt bij aan historische legitimering van de nationale, regionale en lokale identiteit en de dominante cultuur uit het verleden. Velen vinden dat ongewenst. Volgens Frijhoff zouden we ons beter kunnen richten op 'het proces van voortdurende identificatie met Nederland (...) een open samenleving, die steeds weer nieuwe vormen aanneemt met behulp van het erfgoed dat ze selecteert omdat ze het daarvoor zinvol acht'.³⁴ Een *exclusieve* identificatie met de eigen stad, de eigen streek en het eigen land past ook niet meer in deze tijd. Mensen zijn niet alleen burgers, maar ook Gothics, Harley-Davidson-rijders, familiehistorici, vliegtuigspotters, ongelovigen of archivariissen en ze ontmoeten elkaar niet alleen meer op het dorpsplein, maar ook en in toenemende mate in communities op het internet.

De politieke rol van archivariissen in de gemeenschapsontwikkeling

Erfgoed is een kwestie van toe-eigening, de uitkomst van conflicten en de aanleiding tot conflicten, conflicten over wie deel mag hebben aan het collectieve geheugen en wie niet. Toe-eigening sluit onteigening in; insluiting is ook altijd uitsluiting.³⁵ Wie geen deel mag uitmaken van de dominante groep, moet zijn eigen identiteit construeren. Zo leveren in het erfgoedveld verschillende belanghebbenden met verschillende identificatieagenda's strijd met elkaar, met als inzet de in- en uitsluiting van mensen: Europa en de natie, Nederland en de regio, oude en nieuwe Nederlanders, man en vrouw, homo en hetero, slavenhouder en slaaf. Het is een duaal proces van insluiting en uitsluiting, dat ook kan leiden tot intolerantie, discriminatie, onderdrukking en overheersing.³⁶ Want identiteitsvorming leidt eerder tot de creatie dan tot de integratie van minderheden.³⁷

Ook archieven zijn geen plaatsen van historische en politieke neutraliteit. In en met archieven wordt een strijd om de macht, de strijd over het collectieve geheugen, uitgevochten. Wie van archieven zijn eigen erfgoed maakt, deelt ze toe aan de geschiedenis van zijn eigen groep en niet aan die van een ander.³⁸ Archieven worden gepolitiseerd door dominante groepen, die er politieke legitimiteit en 'sociale cohesie' mee willen bevorderen. Maar ze worden ook gepolitiseerd door rebellen, die er diezelfde politieke legitimiteit en sociale cohesie juist mee willen ondermijnen en door een andere willen vervangen, die, als zijzelf de macht hebben veroverd, de geschiedenis met die archieven willen herschrijven.

Archivarissen kunnen zich in die politieke strijd niet afzijdig houden. Ze hebben een actief aandeel in de creatie van het maatschappelijk geheugen door de archieven waarmee noties van identiteit worden geconstrueerd en beleefd te bewaren en te bewerken. Bovendien bevestigen en rechtvaardigen zij de noties van identiteit door het gezag te handhaven dat aan archieven wordt toegekend. Ze spelen een actieve rol in de vorming van een archiefgemeenschap, in de identiteitspolitiek van die gemeenschap en in de conflicten die die identiteitspolitiek veroorzaakt.³⁹

Beleidsmakers en maatschappelijke groeperingen proberen archivariissen er niet zelden toe te verleiden om bij de constructie van identiteiten decors en rekvisieten te leveren, om zich te identificeren met de gemeenschappen die ze documenteren, om bij te dragen aan de constructie van ongedifferentieerde en gesloten geschiedenissen die nationale, regionale, communale, etnische of religieuze vooroordelen ondersteunen.⁴⁰ Maar archieven horen een veelheid van interpretaties te faciliteren. Ze moeten mensen niet alleen toe-eigeningsmogelijkheden bieden, maar ze ook de mogelijkheid geven om hun eigen normen en

waarden, hun eigen ideologieën historisch te relativeren, om niet alleen hun eigen geschiedenis te construeren, maar ook de geschiedenis van anderen te ontdekken, om hun collectieve identiteit niet alleen te zoeken in een gemeenschappelijke geschiedenis, maar ook in een gedeelde toekomst of in actuele verbanden als de democratische rechtsstaat.

De noodzaak van het debat over de politisering van archieven

Gedurende de laatste decennia wordt het begrip ‘erfgoed’ meer dan ooit gebruikt als een politiek actiebegrip, en de politieke beleidsmakers komen steeds meer in de verleiding om, zoals Frijhoff het uitdrukt, erfgoed slechts te behouden en te bevorderen en soms zelfs weer uit het niets te reconstrueren voor zover het de legitimiteit van het politieke handelen ondersteunt.⁴¹

In het erfgoedveld lijkt de ongerustheid over de inhoudelijke bemoeienis van de politiek met het erfgoed toe te nemen. Twee weken geleden presenteerde Erfgoed Nederland het boekje *Neerlands hoop. Erfgoed en politiek*. Hierin beantwoorden elf auteurs vragen als: wat betekent de groeiende bemoeienis van de politiek met erfgoed voor het werk van erfgoedprofessionals? Welke positie nemen zij in wanneer politici steeds meer hun traditionele kennisdomein betreden? Wie zet in het erfgoeddebat de toon, wie controleert de geldigheid van uitspraken die over erfgoed worden gedaan, hoe wordt erfgoedbeleid gelegitimeerd en vooral: waarvoor erfgoed wordt gebruikt of misschien wel misbruikt?⁴²

Neerlands Hoop in het erfgoedveld is Neerlands Hoop in bange dagen, de bange dagen van Wilders. De PVV wil alle cultuursubsidies afschaffen, maar die voor erfgoed handhaven. Want erfgoed daar kan deze partij wel wat mee: meer aandacht voor de Nederlandse identiteit en de Nederlandse cultuur, respect voor de vele lokale tradities: kievietseieren zoeken in Friesland, carnaval vieren in Limburg enzovoorts. Onze heroïsche vaderlandse geschiedenis moet meer in het zonnetje worden geplaatst. Het Nationaal Historisch Museum mag geen ‘weg-met-ons-museum’ worden.⁴³ Cultuurparticipatie, versterking van de sociale cohesie en insluiting van immigranten en andere minderheden zullen in Wilders’ erfgoedbeleid geen hoge prioriteit krijgen.

Ik denk niet dat de PVV-leider erin zal slagen het erfgoed vanuit zijn nationalistische en islamofobe invalshoek te herdefiniëren en te herpolitiseren. Wel vormen zijn standpunten een goede aanleiding voor de betrokken professionals om met elkaar een fundamenteel debat aan te gaan over de relatie tussen erfgoed en politiek en hun maatschappelijke omgeving.

In de politieke discussie over de canon, de Nederlandse identiteit, het curriculum van de verplichte inburgering, het Nationaal Historisch Museum en een

Huis voor de Democratie speelde tot dusver het archiefwezen geen enkele rol, zo constateerde Martin Berendse vorig jaar.⁴⁴ Die afzijdigheid van het politieke debat kunnen we ons niet langer permitteren. Archivarissen hebben een actief aandeel in de vorming van het collectieve geheugen. Met archieven willen wij een representatief beeld geven van de samenleving. We moeten daarbij een stem geven aan zowel de machthebbers als de machtelozen. Daarom moeten wij voorkomen dat het collectief geheugen door de politiek wordt gekoloniiseerd.

Archivarissen moeten als experts hun maatschappelijke rol vervullen

Veel archivarissen die hun klassieke veren hebben afgeschud, herhalen de mantra's van een neoliberale, postmoderne, verweesde en geïndividualiseerde maatschappij: de klant is koning, waarheid bestaat niet, kennis komt van de *crowds* en elk gezag dat op deskundigheid is gebaseerd, moet worden verworpen. Zo treden zij op het internet de erfgoedtoerist tegemoet die, zoals Rob van der Laarse het in zijn Reinwardtlesing uitdrukte, als postmoderne mens bij uitstek, een onbeperkte nieuwsgierigheid verenigt met een onbeschaamde onwetendheid. Ze bevestigen deze toerist in zijn vooroordeel dat hij geen vragen kan stellen die niet kunnen worden beantwoord, dat hij geen problemen heeft die niet kunnen worden opgelost, dat er geen teksten zijn die hij niet zou kunnen begrijpen en dat hij samen met andere archieftoeristen alle kennis kan aanvullen die bij het archief nog ontbreekt: hij heeft zojuist op de tweede rij links op de foto al de buurman van zijn opa herkend. Archivarissen gaan op hun hurken zitten en ruilen hun professionele kennis en expertise in voor het verzamelen van *user generated content*.

Ik vind dat een onverantwoordelijke houding. Alleen als we ons als experts gedragen, kunnen we als archivarissen onze maatschappelijke rol vervullen. Onze expertise bestaat in een methodische contextuele benadering van archieven in relatie tot de omgeving waarin ze worden gevormd, beheerd en gebruikt. Inzicht in het politieke karakter van archieven en van de interventies van archiefvormer, archivaris en gebruiker is een noodzakelijk en belangrijk onderdeel van die expertise.⁴⁵ Ingrijpende veranderingen in de methoden en organisatie van de kennisproductie nodigen ons uit om onze expertise anders in te zetten, maar sluit onze expertrol als zodanig niet uit.

De belangrijkste taak van archivarissen is het bewaren van de integriteit van de aan hun zorgen toevertrouwde archivalia. Bij het vervullen van die taak moeten we zo objectief en onpartijdig mogelijk zijn en alle belanghebbenden, inclusief huidige en toekomstige gebruikers, gelijkelijk behandelen. We dienen ons te onthouden van iedere activiteit die onze professionele integriteit, objec-

tiviteit en onpartijdigheid zou kunnen schaden, en moeten voorkomen dat niet-archivarissen inbreuk maken op onze vak kennis. Onze taakvervulling moet gebaseerd zijn op het bewaren en zichtbaar maken van de context van herkomst van het archiefmateriaal, het beschermen van hun authenticiteit, een op zoveel mogelijk belanghebbenden gericht ontsluitingsbeleid waarbij ook rekening wordt gehouden met veranderingen in de onderzoeksbehoeften, een goede documentatie en verantwoording van alle ingrepen in het materiaal, een onpartijdige dienstverlening bij het bevorderen van een zo breed mogelijk gebruik van het archiefmateriaal en een systematische en voortdurende ontwikkeling van onze eigen archivalistische kennis en het delen van die kennis met anderen.

Het antipolitieke karakter van de beroepscode

Ik verzijn die taakomschrijving niet zelf: het is een samenvatting van de internationale beroepscode voor archivarissen.⁴⁶ Ze bevatten gedragsregels die in de beroepsuitoefening onder meer politieke en ideologische inmenging van buiten moeten tegengaan. Volgens critici zouden ze richtlijnen voor correct politiek handelen moeten bevatten. Zij menen dat de huidige code de bestaande machtsverhoudingen in stand houdt doordat de politiek erin gemeden wordt en de code gebaseerd is op een universele moraliteit. Volgens Verne Harris, wiens postmoderne opvattingen sterk door de strijd tegen de Apartheid zijn beïnvloed, is universele moraliteit ondergeschikt aan persoonlijke moraliteit. Een archivaris moet in de eerste plaats trouw zijn aan zichzelf. Hij moet zijn eigen moraal laten prevaleren boven de collectieve moraal van de beroepsgroep. Hij moet als archivaris een politieke rol spelen en in zijn beroepscode een antwoord vinden op de vraag welke politieke rol dat dan zou moeten zijn.⁴⁷

Ook deze vorm van politisering vind ik bezwaarlijk. Hoe kunnen archivarissen zich afschermen van politieke beïnvloeding van buitenaf als zij hun eigen beroepsuitoefening politiseren? Inderdaad stelt de beroepscode dat archivarissen opereren binnen de grenzen van de wet. Maar die bepaling is niet opgenomen om ervoor te zorgen dat archivarissen zich confirmeren aan de Zuid-Afrikaanse rassenwetten of een nationalistische identiteitspolitiek, maar om het publiek het vertrouwen te geven dat de diensten die door archivarissen worden geleverd in overeenstemming zijn met de beginselen van de rechtsstaat.

Professionele gedragsregels zijn gebaseerd op professionele autonomie en hebben alleen in een rechtsstaat iets te betekenen. Ze hebben meer met professionele onafhankelijkheid en kwaliteit dan met moraliteit te maken. Ze schrij-

ven archivariissen geen normen en waarden voor, maar regels die ze moeten naleven om bij degenen die van hen afhankelijk zijn het vertrouwen te wekken dat ze hun belangen op een professionele manier zullen behartigen zonder zich voor een politiek karretje te laten spannen.

Het maatschappelijk engagement van archivariissen

Dat we ons als professionals moeten verzetten tegen de politisering van onze beroepsuitoefening betekent niet dat we ons moeten onthouden van maatschappelijk engagement. Integendeel: dat verzet *is* naar mijn overtuiging maatschappelijk engagement, engagement dat ons midden in de samenleving plaatst, dat door onze vakinhoudelijke principes wordt gevoed en door onze beroepscode wordt bevorderd en beschermd. Archivariissen moeten zich als beroepsbeoefenaren en intellectuelen niet alleen bezighouden met de belangen van archiefvormers en overheden, maar ook een stem geven aan degenen die in de archieven door die archiefvormers en overheden tot zwijgen zijn gebracht. Dat betekent dat wij het archief moeten verdedigen tegen elke exclusieve toe-eigening, hoewel we ook sympathiseren met de politieke doelstellingen die daaraan ten grondslag worden gelegd. Als wij een politieke strijd moeten voeren, is dat een strijd voor een machtsbalans tussen alle huidige en toekomstige potentiële gebruikers.⁴⁸

We moeten het politieke karakter van onze ingrepen onderkennen en daar met elkaar kritisch over van gedachten wisselen. We moeten in het maatschappelijk debat over archieven, geschiedenis en erfgoed een actieve rol spelen en voorkomen dat het debat wordt gegijzeld door de politiek. In een vaak heftig en ongenueanceerd debat over nationale, regionale en lokale identiteiten kunnen wij, samen met professionals in andere sectoren van het erfgoedveld, de veelvormigheid van het erfgoed laten zien.⁴⁹

De integriteit van de archieven is daarbij uitgangspunt. Het politiek gebruik van archieven kan nuttig en noodzakelijk zijn, maar mag niet leiden tot een onomkeerbare recontextualisering van historische bronnen.⁵⁰ 'Het evenwicht tussen de betrokken partijen – politiek, erfgoedprofessionals en publiek – lijkt zoek', zegt Willem Frijhoff. 'Ik heb de indruk dat erfgoedprofessionals te weinig gewicht hebben om werkelijk invloed uit te oefenen en dat de politiek te veel eerste viool speelt. Ofwel: de overheid bepaalt de richting en de burgerij heeft maar te volgen.' In een ontwikkeling waarin de politiek steeds vaker traditionalistische elementen gaat inzetten, moet er volgens hem een moment komen 'dat de professionals opstaan en zeggen: tot hier en niet verder, nu gaan we de verkeerde kant op'. Erfgoedprofessionals moeten ervoor zorgen dat bewaard blijft wat bewaard moet blijven, dat er erfgoed bestaat. Maar, zegt

Frijhoff, 'we hebben ook de functie van waakhond, juist omdat we die expertise hebben. Het is onze taak om orde te scheppen in de operatie van het bewaren en het vergeten.'⁵¹

Archiefwetenschap en erfgoedstudies

De maatschappelijke rol die professionals kunnen spelen, is gebaseerd op de wetenschappelijke disciplines die zij aan hun interventies ten grondslag leggen. Archivarissen weten veel van archieven maar nog niet zoveel van erfgoed, hoewel we er ons volop mee bemoeien. Andere professionals in het erfgoedveld weten veel van erfgoed maar weinig van archieven, terwijl ook zij een belangrijke rol spelen in het maatschappelijke proces van herinneren en vergeten.

Archiefwetenschap en erfgoedstudies kunnen in onderlinge uitwisseling veel betekenen voor de noodzakelijke theoretische en ook politieke reflectie onder de professionals aan wie de zorg voor erfgoed is toevertrouwd.

Archiefwetenschap en erfgoedstudies hebben veel met elkaar gemeen. Ze zijn in de afgelopen decennia in meer of mindere mate informatiedisciplines geworden: het accent is verschoven van de objecten naar informatie over of representaties van die objecten. Ze gaan voor een deel over hetzelfde: over object en context, heden en verleden, weggooien en bewaren, presentatie en representatie, waarde en betekenis, echt en namaak, informatiedragers en verhalen, herinnering en geheugen, kennis en macht. In een gedeeltelijk convergerende beroepspraktijk ondersteunen ze in archiefinstellingen, documentatiecentra, musea en andere *memory institutions* dezelfde bedrijfsprocessen: verzamelen, bewaren, ontsluiten, presenteren en verklaren. Ze vormen de wetenschappelijke bagage van professionals met een vergelijkbare maatschappelijke rol, beroepshabitus en beroepsethiek.

Maar de archiefwetenschap is niet simpelweg een van de erfgoeddisciplines. Anders dan voor erfgoedstudies is erfgoed voor de archiefwetenschap niet het centrale kenobject, maar een van de vele functies die archief kan krijgen. Fundamenteel verschillend is de oriëntatie. Door de archiefwetenschap wordt archief primair geanalyseerd vanuit zijn ontstaanscontext en door de erfgoedstudies primair vanuit de context van zijn secundaire gebruik.

Zowel de overeenkomsten als de verschillen kunnen vruchtbaar zijn in een gemeenschappelijk discours. Ik heb in mijn vorige functie een veelbelovende verbinding in het onderwijs tot stand mogen brengen tussen erfgoed en archieven. Ik hoop in het ambt dat ik vandaag mag aanvaarden op die weg verder te kunnen gaan en nieuwe verbindingen te kunnen leggen in onderwijs en onderzoek tussen archiefwetenschap en erfgoedstudies, zowel binnen de eigen faculteit als erbuiten.

Een geëngageerde professional vraagt om een geëngageerde archiefwetenschap, een archiefwetenschap die verbindingen legt met verwante disciplines en verwante toepassingsgebieden, een archiefwetenschap die betrokken is op de samenleving, een archiefwetenschap die over mensen gaat en niet alleen over archiefstukken. In het voetspoor van Eric Ketelaar hoop ik mij de komende jaren aan die archiefwetenschap te mogen wijden.

Een geëngageerde professional is kritisch tegenover zichzelf, tegenover ideologische drijfveren en politieke zelfvergroting. In 1971 hield ik voortijdig op met mijn studie geschiedenis om als politiek activist in de fabriek te gaan werken. In een bijdrage aan het blaadje van de Leidse subfaculteit geschiedenis nam ik afscheid van de wetenschap. De titel was: 'Je kunt beter geschiedenis maken dan geschiedenis schrijven'. Nu weet ik dat je geschiedenis maakt door geschiedenis te schrijven en dat je geschiedenis maakt door archieven te bewerken. Ik ben wat voorzichtiger geworden.

Dankwoord

Dames en heren, zeer gewaardeerde toehoorders. Op mijn nieuwe werkkamer heb ik een foto opgehangen uit 1997. Daarop sta ik afgebeeld als directeur van de Archiefschool, met naast mij de bestuursvoorzitters van de Universiteit van Amsterdam en de Hogeschool van Amsterdam. We ondertekenen de samenwerkingsovereenkomst die de grondslag werd voor de leerstoel archiefwetenschap in zijn huidige vorm. Nu mag ik zelf die leerstoel bezetten. Dat vind ik heel bijzonder. Aan het einde van mijn rede gekomen, wil ik het College van Bestuur, de decaan en het bestuur van de faculteit dan ook extra hartelijk bedanken voor het vertrouwen dat zij gezien mijn benoeming in mij stellen.

Een kwart eeuw ben ik nu werkzaam in het archiefonderwijs, eerst bij de Archiefschool, daarna bij de Reinwardt Academie en nu aan deze Universiteit. Alle collega's uit die tijd ben ik dankbaar voor wat ik van hen heb geleerd. Ik noem er maar één en dat is Peter Horsman, nu aan deze universiteit weer mijn naaste collega, met wie de samenwerking een kwart eeuw aan paradigmawisselingen heeft overleefd. Ook namens hem zeg ik: de Archiefschool mag dan formeel zijn opgeheven, er is nog steeds een netwerk van mensen die hun hart en ziel in het archiefonderwijs en het archiefonderzoek willen steken. We zijn er nog steeds, aan de Universiteit van Amsterdam, de Hogeschool van Amsterdam en nu ook aan de Reinwardt Academie, en u zult de komende jaren nog van ons horen.

Hooggeleerde Ketelaar, beste Eric, je hebt veel voor mij betekend, als promotor, als collega, als mede-auteur en -redacteur, als gesprekspartner op vak-

inhoudelijk gebied, als inspirator, wat niet al. Je was mijn ambtelijke overgrootvader bij de Archiefschool en je bent mijn intellectuele vader op deze leerstoel. Je hebt aan de leerstoel archiefwetenschap een nieuwe multidisciplinaire uitstraling gegeven. Ik verbeeld me niet dat ik je kan evenaren, maar ik ben er trots op dat ik in je voetsporen mag treden.

Lieve mama, familieleden en andere geliefden. Jullie kennen mij als iemand die graag tegen de keer is, maar ook als iemand met een hang naar continuïteit en harmonie. Jullie hebben mij in de kronkelwegen van mijn werk en mijn privéleven altijd kritisch gevolgd, gesteund en geïnspireerd, ieder op jullie eigen manier en in andere omstandigheden en tijden. Ik ben daar dankbaar voor en hoop dat jullie allemaal in mijn leven die continuïteit willen blijven belichamen.

Beste studenten, jullie bereiden je voor op de belangrijke rol die archivariësen in deze maatschappij voor zich opeisen. Ik beschouw het als mijn belangrijkste taak om jullie daarbij te stimuleren en jullie tegelijkertijd het besef bij te brengen, dat je dat alleen kunt op basis van tegendraadsheid, wetenschappelijke bescheidenheid en een grondig inzicht in de archiefwetenschap. Onderwijs is geen kennisoverdracht, maar gezamenlijke kennisproductie, geen reproductie, maar intellectuele strijd. Ik beschouw het als een voorrecht ook de komende jaren de degens met jullie te mogen kruisen.

Erfgoed is een delicaat begrip en wetenschap is kritische distantie. Maar er is ook erfgoed dat we kritiekloos mogen koesteren: de receptie na een oratie. Zonder voorbehoud nodig ik u van harte uit met mij die traditie in stand te helpen houden.

Ik heb gezegd.

Noten

1. Met dank aan Barbara Henkes, Peter Horsman, Agnes Jonker, Eric Ketelaar, Riemer Knoop en Kees Zandvliet voor hun suggesties en kritische opmerkingen bij het voorbereiden van deze tekst.
2. O'Toole, 1993, p. 235.
3. In navolging van: Schellenberg, 1956, 1975, p. 30-32.
4. Nationaal Archief, Archieven van de Raad voor het Rechtsherstel, toegang 2.09.48.01.
5. Klep maakte onderscheid tussen de informatieve en descriptieve waarden (bronwaarde) enerzijds en de emotionele en symbolische waarden (erfgoedwaarde) anderzijds: Klep, 1992.
6. O'Toole, 1993, p. 235.
7. De carrière van het begrip in Nederland bij: F.C.J. Ketelaar, 2007, p. 85-108.
8. Archiefbesluit 1995, art. 2: http://wetten.overheid.nl/BWBR0007748/geldigheidsdatum_12-09-2010. In par. 2.1 van de Memorie van Toelichting bij de Archiefwet 1995 wordt overgedragen archief zonder meer als historisch-cultureel erfgoed gekarakteriseerd.
9. <http://www.nationaalarchief.nl/archiefbeheer/digitalisering/>.
10. <http://new.ica.org/735/news/universal-declaration-on-archives.html>.
11. Het gebruik van meer essentialistische erfgoedbenadering waarin erfgoed een intrinsieke waarde van het object is, zou een meer graduele afbakening kunnen opleveren, maar biedt geen bruikbaar interpretatiemodel voor het actuele, door processen van betekensterkenning en -beleving gedomineerde erfgoeddiscours en erfgoedbeleid, erfgoedpraktijk en erfgoedveld, en sluit evenmin aan op het onderscheid dat bij archieven gemaakt wordt tussen nuttige en symbolische waarden.
12. Nora, 2002; Van der Laarse (red.), 2005; Lowenthal, 1996.
13. Nora, 1989, p. 8 en 9.
14. *Het tekort van het teveel*, 2005, p. 18 en 19.
15. Jeurgens e.a., 2007; Jeurgens, 2009, p. 28.
16. Jeurgens, 2009, p. 28. Dat erfgoedwaarde niet het uitgangspunt van de archiefselectie is, betekent overigens niet dat archivariissen voor de potentiële erfgoedwaarde van archieven geen aandacht hebben. Ook onder het PIVOT-regime werden bijvoorbeeld archieven die de watersnoodramp van 1953 documenteerden, maar niet konden bijdragen aan een reconstructie van het overheidshandelen op hoofdlijnen, geselecteerd voor blijvende bewaring.
17. Berendse, 2009, p. 42.
18. 'Er worden miljoenen ingepompt', zegt Karel Dibbets, film- en televisiewetenschapper. 'De digitaliseringsslag is al een aantal jaren gaande. En die miljoenen worden blind besteed, voor de korte termijn.' De archiefdiensten gooien enorme massa's plaatjes op het internet. Maar die plaatjes ontsluiten ze niet of op een heel beperkte manier. Ze presenteren alleen wat ze hebben, niet wat ze weten. Ze doen er bijna geen metadata bij en de primitieve metadata die ze erbij doen structureren ze niet. Ze hebben een veel commerciële agenda gekregen. 'Kennis delen heeft

- geen prioriteit, (...) en goede informatie op niveau ook niet': Van Asseldonk, 'Interview met Karel Dibbets', p. 46, 47, 49-52.
19. 'Interview met Daan Hertogs over dromen en de weerbarstigheid van de praktijk' door Nancy van Asseldonk, in: *Cultuur in context. Erfgoeddata in nieuwe samenhang* (Amsterdam, 2009), p. 21, 25.
 20. In de MvT bij het Archiefbesluit 1995 wordt de bestudering van archieven als bestanddeel van het cultureel erfgoed door duizenden mensen, vakmensen en amateurs behalve als een bijdrage aan de cultuurontwikkeling ook nog als een vorm van cultuurparticipatie aangemerkt.
 21. Anderson, 1991, p. 15; Derrida en Stiegler, 2002, p. 68.
 22. Looper, 2010, p. 17, 21.
 23. Bastian, 2006, p. 267-284.
 24. Frijhoff, 2010, p. 88 en 89.
 25. *De Stand van Educatief Nederland*, 2005.
 26. Marijnissen en Verhagen, 2006.
 27. *Het tekort van het teveel*, p. 4.
 28. *In 21 stappen vrij onverveerd*, 2009.
 29. www.nationaalarchief.nl.
 30. Het Plakkaat van Verlatenge maakt deel uit van de zogenaamde 'Regeringsarchieven' uit de periode 1576-1588. Het kan alleen met veel moeite in zijn context worden (her)geïnterpreteerd. Het Nationaal Archief heeft wel beschrijvingen van de bestanddelen van die archieven online beschikbaar gesteld; ze zijn overgenomen uit de monumentale inventaris van R. Bijlsma. Maar de inleiding, waarin Bijlsma uitvoerig het verband tussen de stukken analyseert en hun ontstaans- en beheercontext ontrafelt, is achterwege gelaten. De samenhang is bovendien verduisterd doordat de beschrijvingen, en daarmee de archiefstukken, in afzonderlijke archiefjes zijn opgeknipt, omdat de gebruikte programmatuur niet met verzamelinventarissen kan omgaan. Zie: Thomassen, 2009, p. 108 en 109.
 31. www.republicanisme.nl.
 32. *De agenda van hoop en optimisme*, 2010
 33. Willems, 2010, p. 50.
 34. Mulders, 2010, p. 4 en 5.
 35. Lowenthal, 1998.
 36. Derrida en Stiegler, 2002, p. 70; Tilmans e.a., 2010.
 37. Baines, 2007, Part II, p. 4-5; Frijhoff, 2010, p. 89.
 38. Lowenthal, 1996; Lowenthal, 2005, p. 29.
 39. Kaplan, 2000, p. 126.
 40. Schnabel, 2010, p. 34-35; Kaplan, 2000, p. 126, 151; Harris, 2002, p. 150.
 41. Frijhoff, 2010, p. 89.
 42. Frijhoff, 2010, p. 86.
 43. *De agenda van hoop en optimisme*, 2010; *Standpunten*, 2010.
 44. Berendse, 2009, p. 10.
 45. Thomassen, 2010, p. 313 en 314.
 46. *Beroepscode*, 1999.
 47. Harris, 2007, p. 211, bij: Jimerson, 2009, p. 348 en 349.

48. 'We must practice a politics of memory and, simultaneously, in the same movement, a critique of the politics of memory': Derrida en Stiegler, 2002, p. 73; 'Archivists should be vigilant and ensure that appropriation of archives by a particular group or for a particular cause does not endanger the integrity of the archives and the rights of other users, now and in the future. Assigning meanings and values to archives is a political act, an act of memory politics': Ketelaar, 2010.
49. Marjan Ruiter, 2010, p. 28, 30.
50. Jeder individu heeft 'the right to write its own history. We admit no more than that it has the right to rearrange the facts in accordance with its own perspective; we don't admit the right to touch the factual matter itself.' Arendt, 1977, p. 227-264, hier p. 238 en 239, bij Ketelaar, 2010.
51. Mulders, 2010, p. 5.

Bibliografie

- De agenda van hoop en optimisme. Een tijd om te kiezen: Partijprogramma Partij Voor de Vrijheid 2010-2015* [2010]: http://www.pvv.nl/images/stories/Webversie_VerkiezingsProgrammaPVV.pdf
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (New York, 1991)²
- Arendt, Hannah, 'Truth and Politics', in: H. Arendt, *Between Past and Future: eight exercises in political thought* (Hammondsworth, 1977), p. 227-267
- Asseldonk, Nancy van, 'Interview met Daan Hertogs. Over dromen en de weerbaarheid van de praktijk', in: *Cultuur in context. Erfgoeddata in nieuwe samenhang* (Amsterdam, 2009), p. 21-30
- Asseldonk, Nancy van, 'Interview met Karel Dibbets. Over de zoektocht naar ontbrekende kennis', in: *Cultuur in context. Erfgoeddata in nieuwe samenhang* (Amsterdam, 2009), p. 43-54
- Baines, Gary, 'The Politics of Public History in Post-Apartheid South Africa', in: Hans-Eric Stolten (red.), *History Making and Present Day Politics. The Meaning of Collective Memory in South Africa* (Uppsala, 2007): http://suno25.sun.ac.za/portal/page/portal/Arts/Departement1/geskiedenis/docs/baines_g.pdf
- Bastian, Jeanette A., 'Reading colonial records through an archival lens: the provenance of place, space and creation', in: *Archival Science* 6 (2006), p. 267-284
- Berendse, Martin, *Het archief als open source. Over het recht op informatie, openbaarheid van bestuur en digitale toegankelijkheid*. Ketelaarlesing (Den Haag, 2009)
- 'Beroepscode voor archivariissen. Vastgesteld door de General Assembly van de International Council on Archives (6 september 1996)', in: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen (red.), *Naar een nieuw paradigma in de archivistiek. Jaarboek 1999 van de Stichting Archiefpublicaties* ('s-Gravenhage, 1999), p. 225-229
- Derrida, Jacques, en Bernard Stiegler, *Echographies of Television. Filmed Interviews* (Cambridge, 2002): <http://infotech.monash.edu/research/centres/cosi/projects/mct/prato2006/ketelaar.pdf>
- Frijhoff, Willem, 'Erfgoed en politiek. Een nabeschouwing over begrippen en praktijken', in: *Neerlands hoop. Erfgoed en politiek* (Amsterdam, 2010), p. 86-91
- Harris, Verne, 'The Archival Sliver: A perspective on the construction of social memory in archives and the transition from apartheid to democracy', in: C. Hamilton e.a. (red.), *Refiguring the Archive* (Dordrecht, 2002)
- Harris, Verne, *Archives and Justice: A South African Perspective*. Chicago, 2007
- In 21 stappen vrij onverveerd. Constitutionele topstukken van het Nationaal Archief*. Hilversum, 2009
- Jeurgens, K.J.P.F.M., A.C.V.M. Bongenaar en M.C. Windhorst, *Gewaardeerd verleden; Bouwstenen voor een nieuwe waarderingsmethodiek voor archieven* (Den Haag, 2007)

- Jeurgens, K.J.P.F.M., 'Archieven tussen geschiedenis, erfgoed en volkskunde', in: *Archievenblad* (sept. 2009), p. 28
- Jimerson, Randall C., *Archives Power. Memory, Accountability, and Social Justice* (Chicago, 2009)
- Kaplan, Elisabeth, 'We are what we collect, we collect what we are: Archives and the Construction of identity', *American Archivist* 63 (1) (2000), p. 126-151
- Ketelaar, Eric, *Archives and archivists without borders*. Closing speech at the conference Archives without Borders, Den Haag, 30-31 aug. 2010
- Ketelaar, F.C.J., 'Archieven, munimenta en monumenta', in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007), p. 85-108
- Klep, P.M.M., *Archieven bewaren: cultureel investeren in de toekomst* (Nijmegen/Den Haag, 1992)
- Laarse, Rob van der (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005)
- Laarse, Rob van der, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger, Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005), p. 1-28
- Looper, Bert, 'Zolang de wind van de wolken waait: erfgoed, identiteit en politiek in Friesland', in: *Neerlands hoop. Erfgoed en politiek* (Amsterdam, 2010), p. 15-27
- Lowenthal, David, 'Heritage and history. Rivals and partners in Europe', in: Van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005), p. 29-39
- Lowenthal, David, *The Heritage Crusade and the spoils of history* (Cambridge, 1998)
- Lowenthal, David, *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History* (New York/Londen, 1996)
- Marijnissen, Jan, en Maxime Verhagen, 'Het huis van de geschiedenis/ Red ons historisch besef' (13 mei, 2006), <http://www.trouw.nl/achtergrond/Dossiers/article1284940.ece>
- Mulders, Milena, 'Het probleem van Nederland met identiteit is ouder dan Paul Schaffer. Interview met Willem Frijhoff', in: *Erfgoed Nederland Magazine*, 1 (2010), p. 4 en 5: http://www.erfgoednederland.nl/upload/documenten/erfgoed-nederland-magazine_1_2010.pdf
- Nora, Pierre, 'Between Memory and History. Les Lieux de mémoire', in: *Representations*, 26 (Spring 1989) p. 7-24: http://www.sfu.ca/media-lab/archive/2007/487/Resources/Readings/Nora_between%20memory.pdf
- Nora, Pierre, 'The Reasons for the Current Upsurge in Memory', in: Eurozine, www.eurozine.com, 19 april 2002; voordien in *Tr@nsit* online, nr. 22/2002
- Ruiter, Marjan, 'Voor de toekomst. Marjan Ruiter in gesprek met Bob Witman', in: *Neerlands hoop. Erfgoed en politiek* (Amsterdam, 2010) p. 28-32
- Schellenberg, Theodore, *Modern Archives: Principles and Techniques*. Chicago, 1956, 1975

- Schnabel, Paul, 'Cultureel erfgoed sociaal en politiek gezien', in: *Neerlands hoop. Erfgoed en politiek* (Amsterdam, 2010), p. 33-41
- De Stand van Educatief Nederland. Advies van de Onderwijsraad* (Den Haag, 2005)
- Standpunten* [verkiezingsprogramma van de PVV in Den Haag, 2010]: http://www.pvvdenhaag.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=2
- Het tekort van het teveel. Over de rijksverantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed*. Raad voor Cultuur ('s-Gravenhage, 2005)
- Thomassen, Theo, 'Archiefvormers en archivariissen als auteurs', in: P.J. Horsman en C. Streefkerk (red.), *Archieven in het geding. Een Pak van Sjaalman voor Eric Ketelaar bij zijn afscheid als hoogleraar archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam op 28 mei 2009* ('s-Gravenhage, 2009), p. 107-119
- Thomassen, Theo, 'Onttaking of modernisering? De beroepsgroep van archivariissen gedeïnstitutionaliseerd', in: Erika Hokke en Thijs Laeven (red.), *Archivaris. Profes-sie, professional, professionaliteit, professionalisering. Jaarboek 2010 van de Stichting Archiefpublicaties* ('s-Gravenhage, 2010), p. 306-327
- Tilmans, Karin, Frank van Vree en Jay Winter (red.), *Performing the Past. Memory, History, and Identity in modern Europe* (Amsterdam, 2010)
- O'Toole, James, 'The symbolic significance of Archives', in: *American Archivist* 56 (1993), p. 234-255
- Willems, Willem J.H., 'Archeologie en het heden', in: *Neerlands hoop. Erfgoed en poli-tiek* (Amsterdam, 2010), p. 46-53